

Երուխանի լեզուի բառաճերտաւարումները

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Տարակոյս չկայ որ 1880-ական թուականներու արեւմտահայ գրական իրապաշտ շարժումին ականաւոր ներկայացուցիչները՝ «ութուռականները» (Ա. Արփիարեան, Գր. Զօհրապ, Տ. Կամսարական, Հր. Ասատուր, Լ. Բաշալեան) աչքսուռ դեր ունեցան արեւմտահայ գրական լեզուի մշակումին, յղկումին, հարստացման ու զարգացման մէջ: Նոյնքան օգտաշատ ու յստաջընթաց դեր կատարեցին այդ շարժումին հետեւորդները, որոնք կոչուեցան «իննխուռնականներ», որոնց մէջ աչքսուռ անուններ են Երուանդ Օտեան, Հրանդ (Մեղրոն Կիւրճեան) և Երուխան (Երուանդ Սրմաքեշխանլեան):

Երուխան ծանօթ է ոչ միայն որպէս տաղանդաւոր նորաձևագիր և պիլակասան, այլև՝ որպէս թարգմանիչ, հրատարակադիր և խմբագիր, մանկավարժ ու հասարակական գործիչ: Այս բոլորին հետ աւելնուած՝ կայ Երուխանի ներդրումը լեզուի մաքրութեան ու զարգացման մէջ, որուն անհրաժեշտ է անդրադառնալ:

Երուխան՝ իր վեց տասնեակ նորաձևակերտվ ու պատմուածքներով, մէկ պիլակալով ու երկու վէպերով (որոնցմէ մէկը կիսաւարտ), կը հանդիսանայ հայ արձակի կարկառուն դէմքերէն մէկը, որ ունի իր ուրոյն տեղը հայ գրականութեան պատմութեան մէջ՝ որպէս ինքնատիպ գրող:

Իրապաշտ շարժումին ջատագույններէն էր Երուխան, եւ պատահական չէ՝ որ ան քննադատական ոգիով կը կատարէր զեղարուեստական խոր ընդհանրացումներ, կը կերտէր տիպական կերպարներ, ու կեանքը կու տար կենդանի եւ իրական պատկերներով:

Անդրադառնալով իր ժամանակաշրջանի գրականութեան արժեւորման՝ ան համաձայն չէր որ արեւմտահայ գրականութիւնը տեղափոխ մէջ է, ընդհակառակը՝ «... միակ բանը, որ առողջ եղաւ մեր մեծաշառաչ փլուզումին մէջ, տոկուն եւ հպարտ մնաց, մեր արեան դուրջիններուն մէջէն մեծաշող ջահի մը պէս ընթացաւ եւ մեր կեանքն ու գոյութիւնը փոշոտող թշնամի սուրբերը բթացան անոր անթափանց դրահին վրայ, ատկա, այդ հօրը բանը հայ գրականութիւնը եղաւ» (1):

Աւելին: Երուխան կ'ընդունի թէ հակառակ տիրող ճնշիչ մըթնոլորտին, եւ ազդին դէմ դործադրուած հալածանքներուն, սկիզբ դրուեցաւ նոր գրականութեան մը: Ե. դարէն ետք, կը շարունակէ ան, «աղզային մատենագրութիւնը ոչ մէկ ատեն հասաւ այն ծաղկման, որպիսին վերջին քսան տարուան մէջ: Ես չեմ ճանչնար աղզային աւելի կենդանի, հօր, առողջ, գունազեղ, արուեստադիտական գրականութիւն մը, ինչպէս ան, որ յայտնուեցաւ ութսունական թուականներէն ասդին՝ Թուրքիա թէ արտասահման. դայն մօտէն ճանչնալու է, անոր տարօրինակ զեղեցկութիւնն ու զօրութիւնն ըմբռնելու համար» (2):

Արփիար Արփիարեանէն (Կեանքի Պատկերներ), Գրիգոր Զօհրապէն (Կեանքը Ինչպէս Որ է) ետք, իրապաշտ նորափչպերու շարքը կը համարուի Երուխանով (Կեանքին Մէջ): Տաղանդաւոր դրողը կ'որոնէ ու կը դռնէ հասարակական այնպիսի պատկերներ, որոնց մէջ կենդանի է աշխատաւոր դանդաղածը, անոր անլուր չարչարանքը, կեղեքումը տիրող կարգերէն: Իր ունեցած հասարակական ընկերային ըմբռումներէն ու հայեացքներէն մեկնելով՝ Երուխան կը թափանցէ մարդկային հողիին խորբը՝ ձեւաւորելով ինքնուրոյն՝ «Երուխանեան մեթոտը»: Այլ խօսքով՝ կը ձգտի գրականութիւնը ծառայեցնել իր հասարակական նպատակներու իրագործման:

Արեւմտահայ իրականութեան մէջ իրապաշտական մեթոտը կը յատկանշուէր անով՝ որ իրեն մեկնակէտ ունէր ժողովուրդը, իր կենցաղով, նիստուկացով, մտածելակերպով: Երուխան օժտուած

1. Ե. Սրմաքնշլամլեան, Յուստեսութիւնը Քննադատութեան Մէջ, «Շանք», Կ. Պոլիս, 1911, քիւ 3:

2. Նոյնը:

Ընտրելով սուր դեմոկրատիկականութեամբ, կը պեղէր այդ կեանքը՝ իր գրականութեան համար գտնելով «հում» նիւթեր, և դանոնք կը վերագարձնէր նոյն ժողովուրդին, պարուրուած՝ ղեզարուեստական շարժելով մը: Ասկէ՝ գրականութեան խոր ժողովրդականութիւնն ու կեանքի առողջ պատկերացումները:

Երուխանի գրականութեան ուշադրաւ յատկանիշները կը կազմեն անոր ստեղծագործական կառուցուածքի պարզութիւնը, դէպքերու զարգացման պատճառարանուածութիւնը, գործող կերպարներու հոգեբանական խորքը, գործողութիւններու տրամարանական ու համողիչ ընթացքը:

Յօսելով գրական երկի արժեւորման մասին, ան իր տեսակէտը կը հիմնաւորէ հետեւեալ ձևով. «Վէպը իր բուն նպատակին ծառայելու համար, կեանքի իրական եղելութիւնները պիտի պատկերացնէ և իրական տիպարներ պիտի դժագրէ» (3):

Ըստ Երուխանի, ղեզարուեստական ստեղծագործութեան նախապայմանը պէտք է համարել լեզուի պատկերաւորումներու մատչելիութիւնը:

Ինչպէս իր նախորդները, և ժամանակակիցներէն ոմանք, Երուխան իր ուշագրութեան յատուկ առարկան դարձուցած է լեզուն՝ դայն նկատելով գրականութեան հիմքը: Ասկէ՝ իր բուն պայքարը յանուն մաքրամաքուր արեւմտահայերէնի, և ընդդէմ՝ գրաբարեան մնացուկներու: Ան յաճախ պայքար բացած է «եմք»-ի և «եամք»-ի շերտ կուսակիցներուն (4) դէմ:

Արեւմտահայերէնին հանդէպ Երուխանի ցուցարեբած ծայրափեղ բժախնդրութեան դէմ առարկելով, Եղիա Տեմիրճիպաշեան կը գրէ. «Վերջապէս ներդաշնակութեան օրէնք մը կայ, որուն հպատակելու է միշտ, այո՛, ևս ալ չեմ ըսեր, թէ ոսկեզարի լեզուն գործածենք. ասիկա արդէլք մը չէ, սակայն, որ «ըլուռ-ըլուռին» ըսենք»

3. «Արեւիկ», Կ. Պոլիս, 1910, քի. 7286:

4. Երուխան այսպէս կը բնորոշէր գրաբարեամբը: Ատե՛ք գրաբարեան խնարհումի ու հոլովումի ձևեր եմ:

Եմք.- Սահմ. եղ-ի մերկայ (մերգործածել), յոգմակի քիւի Ա. դեմքի վերջաւորութիւնն է:

Եամք.- Ա. մերդրական հոլովումի, գործ. հոլովի, յոգմակի քիւի վերջաւորութիւնն է:

(5) : Հակառակ իր ունեցած ակնածանքին Տեմիրճիպաշեանի հանդէպ, Երուխան տենդազին կը հակաճառէ անոր՝ պարզելով իր դրոյթները :

Այս առընչութեամբ, ան խոսորէն կը քննադատէ «Բաղմալէպօն լեզուն, զայն նկատելով այլանդակ հայերէն : Իսկ ուրիշ առիթով մը, զբախօսելով սկսնակ բանաստեղծի մը երախարիւրը, Երուխան կը պարսաւէ հեղինակին լեզուն՝ զբարբարեան խրթին բառեր զործածելուն համար . «Հաւանական է նաեւ, որ հեղինակը մեր Մխիթարեան զբարբարամով բանաստեղծ արեղաներուն հեղինակութեանց բաւիղին մէջ ալ բաւական ղեզերած ըլլայ, վասն զի տողընդմէջ՝ աշխարհարար սահուն, պայծառ բացատրութենէ մը ետք, զբարար խրթնարանութիւն մը մէջտեղ կը նետէ՝ կազացնելով ոտանաւորին արագութիւնը» (6) :

Միւս կողմէ՝ Երուխան զնահատանքով ու զովեստով կ'արտայայտուի Մամուրեանի ու Զիլինկիրեանի թարգմանական զործունէութեան մասին, որ կը նպաստէ նորաստեղծ աշխարհարարի զարգացումին՝ լեզուն զերծ պահելով զբարբարեան խորթութիւններէ : Նոյնպէս՝ ան կը զորուտէ «Արեւելք» ու «Հայրենիք» օրաթերթերու շուրջ խմբուած աշխարհարարի վարպետները (Արփարեան, Բաշալեան, Կիւրճեան, Զօպանեան), որոնք իրենց զործօն մասնակցութիւնը բերած էին աշխարհարարի տարածումին :

Երուխանի վերոյիշեալ եւ այլ հայեացքները հաստատելու համար, փորձենք քննել լեզուական այն բնորոշիչ շերտաւորումները, որոնք կրնան լոյս սփռել Երուխան լեզուազէտին վրայ, որ ճիշդ չէ խնայած իր լեզուն մշակելու ու ղեղեցկացնելու համար :

Ա. ՀՆԱՑԱՄ (ԱՐԽԱՑԻԿ) ԲԱՌԵՐ

Հնարաւորութիւններու ու կարելիութեանց սահմանին մէջ՝ Երուխան փորձած է հեռու մնալ այնպիսի բառերու զործածութենէ, որոնք մէկ կողմէ կրնան անհասկնալի ըլլալ ընթերցողին, եւ միւս կողմէ՝ վնասել լեզուին ներդաշնակութեան ու հեզասահութեան :

Այս խտտապահանջ կեցուածքը ան կրցած է գրեթէ զործադրել, որովհետեւ հնացած բառերու թիւը զգալապէս նուազ է իր մօտ : Իսկ այդ նուազին ալ զիմած է մերթ զիտումնաւոր, մերթ՝ անդիտակցաբար : Դիտումնաւոր՝ միտքը կամ զազափարը ճշգրիտ

5. «Արեւիք», 1893, քիւ 2034 :

6. «Բիւզամդիմն», Կ. Պալիս, 1899, քիւ 781 :

արտայայտելու առաջադրանքով, անդիտակցարար՝ որովհետև իր ժամանակ, տուևալ բառը դործածական էր:

Հնացած բառերուն բոլորը չեն որ անհասկնալի են, կամ՝ ամբողջովին անդործածելի: Ընդհակառակը՝ կան բառեր, որոնք հակասակ իրենց բառարանային բնոյթին, ի հարկին կարելի է վերահենդանացնել, պայմանով որ որևէ ձևով անոնք չվնասեն լեզուին հասկնալիութեան: Բայց, ինչպէս բուսեցաւ, այդ իրողութեան նբուխան զիտակցած էր արդէն իր ժամանակին, և դործածած միայն յոյժ անհրաժեշտ ու կարևոր բառերը:

Ստորև՝ օրինակներ (7).

«Այս ամէնը... կը ներկայացնէ մեզ... վարպետողիներէ կամ ընդվայրացածներէ (դատարկապորտ) յերբուրուած» (Ն, 21) (8):

«Անչափս (անսահման) դո՛հ էր որ խնդումներես տուն կը մըսանէր» (Ն, 25):

«Քանի մը շարքէ ի վեր մէն մի պատասխանին հետտօրէն (բմբոստ, անհնազանդ) կը սլատասխանէր» (Ն, 35):

«Պակուցեալ (ահարեկուած) դէմքով դիտել սկսաւ մայրը» (Ն, 35):

«Վրաս ծանրացող ջերմութիւնը փակչտուն (փակչելու յատկութիւն ունեցող) պարանի մը պէս վրայէս նետելու անմբռնելի բղձանք մը զզալով» (Ն, 43):

«Զգայարանաց սաստիկ զրդուութեան մը ենթարկուած էր, տեսակ մը հեշտայտուքիւն (ցանկասիրութիւն)» (Ն, 47):

«Յայրստ (ցանկասէր) ու պաղշոտ նայուածքներ կ'արձակէր մանկամարդ աղջկան մեղոյշ աչուրներուն մէջ» (Ն, 53) (9):

7. Ուսումնասիրութեամ համար օգտագործած ենք կրուխանի երկերուն հետեւալ հրատարակութիւնները.

Նովելներ, «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Երեւան, 1965, 435 էջ:

Ամիրային Աղջիկը, «Շիրակ» հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1971, 423 էջ:

Հարադատ Որդի, Կ. Պոլիս, 1924, 88 էջ:

8. Մէչքերուած տողերուն մէջ, մեր կողմէ ընդգծուած բառերուն կողքին՝ փակագիծերու մէջ կու տամք տուեալ բառին նշանակութիւնը, բացի այն պարագաներէն, երբ բառը հանրամասօք է, կամ՝ իմագինի կը բացատրէ: Մէչքերումներու վերջաւորութեամ՝ փակագիծերու մէջ կու տամք օգտագործուած երկի խորագրին սկզբնատառը, կամ՝ սկզբնատառերը, և ապա՝ էջաթիւը:

9. Ասկէ ետք, ծանօթագրութիւններուն մէջ կը յիշեմք տուեալ բառին այլ-տեղ գործածութիւնը մաս: «Յայրոս ըզմամք» (Ն, 274): «Յայրոս շարքիներով ամոնց քեփը կը բերէր» (Ն, 362):

«Նորէն յառաջ խուժելու համար աւելի՛ բուռն, աւելի՛ յորձեռնանդն (յորձանքով եռացող)» (Ն, 75) :

«Շնորհիկ գաղտ (զաղտնի) ակնարկ մը նետեց իր նշանածին զէմքին վրայ» (Ն, 81) :

«Կը շփէր արիւմացայտ (արինն ցայտող) աշուրները» (Ն, 93) :

«Էլիզա վառվռուն ֆուլայք (սեւին տուող մութ կարմիր զոյնով) աղջիկ մըն էր» (Ն, 113) (10) :

«Սիրտին եղբը (սուզը) կը հալէին...» (Ն, 118) :

«Իր ամբակուռ սրունքներուն վրայ ցատքած ատենը, բնաւ դանդաշուս (տատանուս) էր ունենար» (Ն, 119) :

«Ողորմելի տնակին ներսն, ամկառ (կահաւորուած զուրկ)» (Ն, 125) :

«Երբ հազիւ կարմրեցիմուած (կարմրցուած) է նորածաղ արեւին շառայէն» (Ն, 140) :

«Միշտ ձեռքը բռնած երիտասարդին սիրերդը, որուն աղապատանիք (զուժը, խանդաղատանքը) կը մորմոքէր իր փափկասուն սիրտը» (Ն, 140) (11) :

«Աճառին սպիտակ փրփուրները հաճոյական տեսք մը կ'ընծայէին իր սեւուկ, աղուոր աշուրներուն, զորս յօսնակամ (տարփական, պոռնկական) ակնարկով կը դիտէին իր կոշտ յաճախորդները» (Ն, 149) :

«Իրիկուան սիւքէն սրսփացող գեղուշէղ (սլացիկ) եղէզի մը պէս» (Ն, 174) :

«Այն ատեն ամուսինը, զէմքը երամագեղ (երանութեամբ լեցուն) ժպիտով մը... կնոջ մօտեցաւ» (Ն, 212) :

«Ի՛նչ առատութիւն... ամէն տեսակները, գերագնիւմ (պատուականն) ու համեղը, սեւն ու ճերմակը» (Ն, 222) :

«Ալիքները կ'անցնէր... անսահման ջրացայտի (ջուրի շիթի) մը արծաթափայլ վարսերուն պէս» (Ն, 242) :

«Իր վայելելիք հեշտանքին ցնորակոծութեանը (ցնորքներու տառապանքին) մէջ» (Ն, 263) (12) :

10. «Ազգիկան մուրք ու բուժայթ ազուրուրիւմ մը ունէր հիմա Արշակ» (ԱԱ, 122) :

11. «Ու աղապատանքով խառն համակրութիւմ մը կ'առարկուի մէրդ» (Ն, 283) :

12. «Գալուստ աղա հոսմնէ տարուած մարդու մը կը մտնէր այլեւս, բայլ, սնգիտակից, ցնորակոծ» (Ն, 263) :

«Բայց անիկա երկայնամիտ (Համբերատար, ներողամիտ) Համբերութեամբ կը սուկար այս անուշ թախանձանքին» (Ն, 272) :

«Միահաղոյն (միաժամանակ, միասին) ետ մղեցին զայն անէծքներու ու հայհոյանքներու տարափի մը տակ» (Ն, 280) :

«Շէշնչող երիտասարդ մըն էր, կեանքին դժպատեհութիւնները (անպատեհութիւնները) արհամարհող» (Ն, 299) (13) :

«Վայրկեան մը դետնաթաւալ մնաց՝ սրտակոտոր (սրտարեկ) մլուխն մը արձակելով» (Ն, 315) :

«Թող չըսուի որ... չի դիտեր մինչև իսկ ողբերգել (ողբածայն երգել)» (Ն, 320) :

«Կարապետ անձամովր (ստանց ձանձրանալու) Հետազնդութեամբ ու սիրալիբ ու կեղծուպատիր ձևերով անոնց յաճախողները խլեց» (Ն, 321) (14) :

«Ասիկա բարեղէպ (յարմար, տեղին) ասիթ մը եղաւ» (Ն, 326) :

«Ամբարիստան (ամբարտաւան) եղանակ» (Ն, 329) :

«Մեռելատանի (գերեզմանատան) իր երեւակայած ահաւոր ամայութիւնը ահա շէնցած էր» (Ն, 341) :

«Մէկ քանի զոյներ... պիրկ ու ինքնամոլոր (ինքնախոր) փառումով... կը դիտէին բնութեան մեծալայելչութիւնը» (Ն, 377) :

«Կայծերը պահուրտած, յեղակարծուստ (անպատեկի) կը վառէին» (Ն, 388) :

«Կը ցուցնէր տէտէին իջուցած անդութ Հարուածներուն երաշխեպնները (վէրքերը) փտիտ ոսկորներուն վրայ» (Ն, 414) :

«Կը տարածուէր բաղմբանդ գիւղանկարը, ամառ իրիկուններու անգայտ (նօսր), նուրբ մշուշի մը մարմաշով մը պարուրուած» (ԱԱ, 23) :

«Արեւը կը խոնարհէր... շիջելախառ (փառքը չիջող) եւ Հանդիսաւոր» (ԱԱ, 28) :

«Պոռաց դաւառացին եւ վերսկսաւ իր վեր վար քննքը (քալելը» (ԱԱ, 111) :

«Արշակ՝ իր գոզու այգ տիտղոսին շուտ հանրամալում (ընդհանրանալուն) զարմացած...» (ԱԱ, 157) :

13. «Այս դժպատեհ վերյիշումէն՝ Մերկերեամին դէմքը յամկարծ կարմրեցաւ» (ԱԱ, 131) :

14. «... որ կարեւայի ազատ սրտով ու անձանձիր հետեւի մարդուկիս» (Ն, 337) : «Այ անկէց ետքը՝ վաւէ այդ տամ անձանձիր հիւրը եղաւ» (ՀՈ, 37) :

«Մաքուր չապիկին մահկամու (մահիկաձեւ) ճեղքը երեւան հանեց լանջքին վերնամասը» (ԱԱ, 182):

«Ուրիշ բան չմնաց եթէ ոչ... չորցած ջրշեղջիմ (ջուրի կուտակուած մասին) մութ երախը» (ԱԱ, 197):

«Ատենօք ամիրային ձիադարմանները (ձիարոյտները) եւ կառապանները կ'ապրէին» (ԱԱ, 197):

«Յորչափ (այնքան ատեն որ) ապարանքը կանդուն էր, աղբատները արհամարանքով նայած էին այդ անչուք բնակարանին» (ԱԱ, 197):

«Գաղափարները, պերճ ու յարդելակ (սուր, բարձր ձայն) կը ծառանային մտքին մէջ» (217):

«Անոր թաքուն ու բուն խռովքը դիտելով աներկեւամ (աներկելոյ)» (ՀՈ, 17):

«Անոր հրապոյրներուն թովչութեանը մէջ պարաւանդուած (մխրճուած)» (ՀՈ, 19):

«Կը տատանէին Պոլսոյ իսիլսօլ (կատաղի) սալարկներուն վրայ» (ՀՈ, 45):

«Լուսայեղց (լուսաշաղախ) ջահ մը մէկէն կը լուսաւորէր իր կեանքը» (ՀՈ, 49):

«Միակնոցը ուժղնօրէն խրեց ակամոզեացը (աչքերուն) մէջ» (ՀՈ, 58):

«Դիմազծութիւնը, կեցուածքը, նայուածքը ճշգրտօրէն համընկաւիպ (տոյն տիպի, ձեւի)» (ՀՈ, 69):

Բ. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՏԱՐԻՐԵՐ

Երուխան՝ հակադրարարեան մը, կը ջանայ ամէն դնով ձերբադատուել անոր կապանքներէն: Ի պատիւ իրեն, պէտք է ըսել որ ան զբեթէ յաջողած է իր այդ ձգտումին մէջ: Ատոր լուսադոյն փաստը իր լեզուին «ազատագրումն» է դրարարեան տարրերէ, թէեւ՝ ոչ ամբողջովին, տրուած ըլլալով որ զբարարը ամբողջութեամբ չէր նահանջած տակաւին, եւ անոր ազդեցութիւնը աշխարհարարի վրայ կը մնար անխուսափելի:

Հակառակ վերոյիշեալ իրողութեան, Երուխան իր ժամանակակիցներէն կը տարբերի անով, որ ան նուազագոյն համեմատութեամբ կը դործածէ զբարարեան տարրեր՝ հոլովածեւեր, կամ՝ խոնարհման եղանակներ, ինչ որ յաղթանակ մը կարելի է նկատել ի նպաստ աշխարհարարին:

Ինչ կը վերարբերի զբարարեան ոճերուն ու դարձուածքներուն, ապա՝ շեղինակը որոշ չափով կը գիջի, նկատառելի համեմատու-

թեամբ տեղ տալով անոնց : Ասիկա հաւանաբար պէտք է բացատրել ոչ միայն ժամանակաշրջանի մթնոլորտով, այլ զբարարին ունեցած անջնջելի պղզեցութեամբ, որմէ ձերբազատուիլը այդքան ալ հեշտ էր :

1. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՀՈՒՈՎԱԶԵՒԵՐ

Որք, (Ն, 19) = Յարարերական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի :

Ձեռաց (Ն, 19) (15) = Իւս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի :

Եկեղեցոյ (Ն, 19) = Ուս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, եզակի :

Աչաց (Ն, 23, 45) = Ա պարզ հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի :

Մարմնոյ (Ն, 27, 48, 193) = Ո պարզ հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, եզակի :

Ոյց (Ն, 137) = Հարցական դերանուն, սեռական հոլով, յոգնակի :

Ձայնս (Ն, 46) (16) = Յուցական դերանուն, հայցական հոլով, յոգնակի :

Որդոց (Ն, 48) = Ուս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի :

Տարւօք (Ն, 48) = Իւս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, դործիական հոլով :

Որոյ (Ն, 49, 66) = Յարարերական դերանուն, սեռական հոլով, եզակի :

Տանց (Ն, 51) = Ա պարզ հոլովում, ներքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի :

Որոց (Ն, 51, 118, 241) = Յարարերական դերանուն, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի :

Շարժմանց (Ն, 163) = Ա պարզ հոլովում, ներքին թեքում, սեռական հոլով, յոգնակի :

Նմա (Ն, 70) = Անձնական դերանուն, տրական հոլով, եզակի :

Նորա (ԱԱ, 43) = Անձնական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի :

2. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՈՅԵՐ ՈՒ ԳԱՐՁՈՒԱԾՔՆԵՐ

«Ի մի բան, քուրջերու մէջ պլլուած փաթթուած ողորմ դանդուած մը էր» (Ն, 19, 47) :

15. Եզակիմ ունի ներքին քիբում : Ուղիղ ձևն է ձեռն :

16. Ունի նաեւ զայնուիկ ձևը :

«Այդ տխուր ու մռայլոտ մուրացիկին վրայ ի գուր շարժե-
լով» (Ն, 20) :

«Փրփուր ի բերան, շնչասպառ, կը մտածէր» (Ն, 33) :

Կեանքի կործանարար յեղաշրջում մը կատարուեր էր ի նա»
(Ն, 34) :

«Սկսած էր առ Խարխաի զարնուելով... դիմել» (Ն, 34) :

«Տիգեց առ ռոմ կոխել այս ամէն նուիրական բաները» (Ն, 34) :

«Սաստկապէս յարձակեր էր այս խեղճ տղուն վրայ, որ ի բաց
վանելով ցայն վայր... սկսած էր աներեւակայելի արագութեամբ ի
գործ ածել» (Ն, 34) :

«Ի կորստու կը մտածէր անողորմարար ուրիշ սիրտ մը» (Ն, 34) :

«Մայրն, ձեռքն ի ծնօտ պատուհանին կոթնած, մուրհալ որդ-
ւոյն կը սպասէր» (Ն, 36) :

«Գառնիկի վիճակն եւս քան զեւ վատթարացաւ» (Ն, 37) :

«Իր յուզման սաստկութեանը մէջ ակնարկ մը յածել ի փողոց»
(Ն, 41) :

«Պորհրդաւոր բան մը կայ, որ կը թափանցէ ի ներքս ի քեզ»
(Ն, 43) :

«Յմեց, մինչեւ յատակն ի մի ումպ» (Ն, 44, 93) :

«Տու՛մպ մը ջուր լեցնելով կոկորդն ի վար» (Ն, 46) :

«Ի սկզբան յուսահատ Հանդարտութեամբ կը պատմէր իր
պատմութիւնն» (Ն, 49) :

«Արուսի դուռն ի քթիլ ակամ անհեր եղած էր» (Ն, 67, 93) :

«Արդեօք Մաքրի՞ կը կը վերժանէր ի նա» (Ն, 79) :

«Կ'ուրանար իր բոլոր անցեալը ու նոր ի նորոյ կը հագուէր,
կերպարանափոխ կ'ըլլար» (Ն, 110) :

«Սիրտ ի տրոփ, խնդալիր ներս մտաւ Պիեռ-Հոլէն» (Ն, 110) :

«Կը լսէր անոնց խօսքերը, ի մասին այդ հաւաւոր սակարկու-
թեան» (Ն, 207) :

«Կը տեսնես... մուրացկանի մը, որ չ'ամչնար ձեռքն ի մոյր
կարկուել» (Ն, 250) :

«Մրտակից ընկերներ էին ի տղայ տիոց» (Ն, 387) :

«Այլ ընդ այլոյ զրոյցներ սկսան պտըացնել» (ՀՈ, 38) :

Գ. ՀԱԶՈՒԱԴԵՊ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

Բառապաշարի այս շերտաւորումը բառազիտութեան կարեւոր
հատուածներէն մէկն է՝ նկատի ունենալով անոր բերրութիւնը՝
«պահեստի» իմաստով։ Թէեւ թելադրելի պիտի չըլլար նման բառե-
րու գործածութիւնը արդի գրական հայերէնին մէջ, սակայն «ստի-

պողական» գործածութիւնը անոնց, մնասակար պիտի չըլլար բնաւ:

Արդարեւ, կան հեղինակներ, որոնք կը դիմեն այս կարգի բառերու, ըստ պահանջի ու կարիքի, որովհետեւ «հաղուադէտք» անուանումը, որ կը տրուի անոնց, ունի պայմանական բնոյթ: Այլ խօսքով, սուեակ բառի մը գործածութիւնը կարելի չէ բացարձակ իմաստով ստնել կաղապարի մէջ: Անոնք մերթ կը մերակնդանանան, ու կը մտնեն գործածական բառերու հիմնական պաշարին մէջ, եւ մերթ կը քշուին սոսկաբէն, ու կը դատարարուին մոռացութեան:

Այս ուղղութեամբ եւս երուխան կը ցուցարբէ բծախնդիր մերարեբմունք, ու հնարաւորի սահմանին մէջ կը զընչանայ այդ կարգի բառեր գործածելի:

Հետեւեալ նախադասութիւններու մէջ ընդդժուած բառերը կը մտնեն բառապաշարի մերոյնչեակ շերտաւորումին մէջ:

«Տակաւին ականջիս կը բղղայ հեռաւոր արձագանդի պէս՝ իր կերկերահնչիւն (թոյլ, տկար հնչիւնով) ձայնը» (Ն, 24):

«Գրանիկ... ժողովրդային այն նկարագրի դասակարգէն [էր], որ հարստութեան զեղեցկութիւնը շունենալով...» (Ն, 25):

«Կ'անցնէր... հեշտագրեցիկ (զրդուիչ) շրջապագաստին ծայերուն քսուելով» (Ն, 29):

«Արեւուն նայեցաւ, որ կը փաղփաղէր պայծառամոյլ (լուսաճաճանչ)» (Ն, 30):

«Կը պտուտէր խեղճ կենը... ցնցելով դիմելը՝ զայն խելարեւելու (17) համար» (Ն, 38):

«Փողոցներէն անցայ դանդաղ եւ դեղեկուտ (երերացող) քայլերով» (Ն, 43):

«Առանց ամենեւին կարեւորութիւն տալու այդ սրագնչ (18) աղաղակներուն» (Ն, 60):

«Թուրք կլիկով սրտայուզումէն կը մոլորար» (Ն, 61):

«Յուլիսի տապայեղն (յեղձուցիչ տաք) արեւին ներքեւ արեւն բրտինք մտած... հեղիտան Ձրքսալըն կը դառնար» (Ն, 63):

«Անհատատալի իրութեամբ անցնելով դերբուկ այդ առլիփն (զտոլովարբ)» (Ն, 64):

«Փաղփուռն (փայլելող) սառոյց» (Ն, 70):

«Անհետացած սլրատեսիլի (հիացում պատճառող տեսքի մը)»

17. «Եեղն մարդը, այս պատասխանէն խելարեւում... կը խորհար» (Ն, 264):

18. «Փողոցէն եկած սրագնչ ձայնէ՛ մը՝ ակամբը տնկեց» (Ն, 65): «Արագուզ գանչիւններ կ'արակէր» (Ն, 128):

Թողած այն վիշտը, որուն վէրքը ճիշդ սրտին վրայ կ'ըլլայ» (Ն, 70) :
«Պարծանք չէր զգացած՝ տեսնելով իր դաւակին կանգնագեղ (19)
(պարթևն գեղեցիկութեամբ) հասակը» (Ն, 76) :

«Իրեն ասպարէզ ընտրած էր նկարչութիւնն, անհունապէս
զգայնիկ (գիւրազգաց) այս արուեստն, որուն փարած, փաթթուած
էր հոգիով» (Ն, 77) :

«Գլխիկոր կը նայէր սպիտակ քարին սեւեռապինդ (պինդ, ամուր կապած), վշտակրութեան... արտայայտութիւն մը դնելով իր
նազելագեղ կեցուածքին մէջ» (Ն, 82) :

«Ակամայ գլուխ կը ծռէր բախտի այս դժպիի (20) (անհանոյ,
անախորժ) բերմունքին առջեւ» (Ն, 119) :

«Գլուխը՝ հաստ ու ջղուտ վիզով մը կը ցցուէր լայնջի (չաս
լայն) մազոտ կուրծքի մը վերեւը» (Ն, 119) :

«Իր վեհամամն (փառաշուք) կլափին մէջ ընկրուելով դանձք»
(Ն, 155) :

«Հաճի Մանուէլ, սիրտէն զարնուածի պէս, բացաւ կաշմբուռն
(գորաւոր) բազուկները» (Ն, 165) :

«Պատմագեղ (գեղեցիկօրէն զարդարուած) արդուզարդ» (Ն,
173) :

«Կը դաւանէր իր գանդակներուն եռամուգ համերգը» (Ն,
173) :

«Լայնփեռնիկ (լայն պատուածք) վիրաւորելով իր էութիւնը»
(Ն, 242) :

«Մուրացուհին, այդչափ նախատօրէն վռնտուած, դարձեալ
եկաւ յաջորդ առտուն» (Ն, 280) :

«Ծովածփանքը կ'արագանար... անհունօրէն փոթփոթուած,
յորձանաշարժ (յորձանքներ յարուցանող)» (Ն, 298) :

«Ողորմելի շնչարկ (չունի առն), ուր ան իր խոնջարեկ ան-
գամները կը փոխէր» (Ն, 311) :

«Արիմոռոգ (արիւնշաղախ) վէրքեր» (Ն, 318) :

«Շատ կը յարգէր այս ռմաք-եֆ (քծնող) քահանան» (Ն, 364) :

«Ռափիկ վազեց որմնադարամին (պատին մէջ շինուած պահա-
րանին) մէջէն առաւ կանթեղը» (Ն, 410) :

«Էրեկմարդու կեցնամագիր (լուսանկար) մըն էր ան» (ԱԱ,
17) :

«Եւ ահա իր երազներուն ծիրամածիր մարմաշը յանկարծ կը
պատուէր» (ԱԱ, 103) :

19. «Զայն աւելի բարձր, աւելի կանգնազեղ երեւակայելով» (ԱԱ, 134) :

20. Կը գործածուի նաեւ դժպիւր բառը :

«Հաստոյր (աղղու, ուժգին), ամեհի հարուած մը իջուցուած էր մայրական երեւակայութեանը» (ԱԱ, 121) :

«Մերկերեան շիւ եւ խարեպատիր (կեղծ) դեր մը կատարեց» (ԱԱ, 146) :

«Նոյնիսկ հեռաւոր ապագայի մը մէջ՝ դիւրակեցութեամբ (բարեկեցութեան) սատար մը չպիտի ըլլար ամիրայական տան համար» (ԱԱ, 162) :

«Ի՞նչպէս կրնար... տախտապարելի (21) (դետին պառկեցնել) զինքը» (ԱԱ, 186) :

«Կը դիտէր բժշկական գործիքները, որոնք ապակեղարամիմ մէջ իրենց պողպատներուն մութ շողիւնը կը փայլեցնէին» (ԱԱ, 187) :

«Սոֆի աւելի լաւ ու ճիշդ մեկներ էր երիտասարդ տղայի տղայի պերմաբարառ (պերճախօս) նայուածքները» (ԱԱ, 223) :

«Բարթոզ աղան... ստանկ անդիմադրելի սրտագեղմանց անտարբէր ըլլար» (ԱԱ, 276) :

«Յօժարափոյթ (ամենայն սիրով) իր շրջներուն կը տանէր» (ԱԱ, 287) :

«Ըղձակաք (խանդակաթ) համրոյներով խմել՝ որդիական վիշտի այդ կաթիլները» (ԱԱ, 333) :

«Նրկրախտի (հայրենարազմութեան) նշանները մէկէ աւելի էին իր վրայ» (ԱԱ, 376) :

«Հաճոյք մը եղաւ իրեն իր սիրահարը շրջապատելով երկարագի (համբերատար) հոգածութեամբ մը, հետաքրքրուելով անոր ամենայնայն պէտքերուն» (ԱԱ, 378) :

«Գետնայարկէն կը լսէր ննջասենեակներէն արձակուած խորաբունդ հառաչանքներ» (ՀՈ, 30) :

«Անոր յաջորդող այդ նոր շրջանը այնքան հեշտալի եղաւ ու փողփողեմէջ (ծածանեցող իջնել)» (ՀՈ, 53) :

«Ձեղնաբախիմ տակ, գլուխ գլխի, ծոնցան լուսանկարին վրայ» (ՀՈ, 71) :

Դ. ԳԱԻԱՌԱՐԱՐԳԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌՆԻՐ

Երուխան՝ փողովուրդի մարդ, զեղարուեստական իր իւրաքանչիւր ստեղծագործութեամբ կը հրապարակէ անոր ազգային, հասարակական, ընկերային ու տնտեսական հարցերը : Իր փողովուրդին

21. «Այդ խօսքը կը տախտապարելի զինքը» (ՀՈ, 28) :

ունկնդիր, պատահական չէ որ ան մինչեւ իսկ կը դիմէ ժողովրդա-
յին պատմութիւններու (Տես՝ Գիմնովիմ վարձքը, Ն, 125) :

Վերոյիշեալ իրողութենէն մեկնած, զարմանալի պէտք չէ թուի
որ Երուսան իր լեզուին մէջ կ'օգտագործէ դաւառարարբառային ե-
րանդ ունեցող բառեր, շեշտելով իր ստեղծագործութեանց իրապաշտ
զունաւորումը: Նմանօրինակ բառերու գործածութիւնը՝ յաճախակի
բնոյթ չունի սակայն, եւ ոչ ալ կը վնասէ անոր հեղինակային լեզ-
ուին, ընդհակառակը՝ փայլ ու հմայք կու տայ անոր, մանաւանդ,
երբ անոնք կը գործածուին հերոսներուն կողմէ, որոնք, բնական է
կու դան «վարի» խաչն: Անշուշտ ան այս միջոցին դիմած է՝ պատ-
ճառարանուած դիտաւորութեամբ, մնալով ժուժկալութեան ու չա-
փաւորութեան սահմաններուն մէջ, հետո՛ւ՝ զոհհիացումէ ու հասա-
րակայնացումէ: Այսպէս՝

«Տէրտէրն աղօթք մը լիփտեց (քիթին տակէն մրմրեաց)» (Ն,
22) :

«Կը սկսէր իր սովորական զուարթութեամբը մօրն հետ խօս-
ուըռտի» (Ն, 26) :

«Նախազդացում մը կարծես հաւտացումն կ'ուղէր ինձ, թէ այդ
ուրախութիւնս շատ կարճատեւ պիտի ըլլար» (Ն, 48) :

«Ամանները պարպած ետ դարձաւ պստիկ (պզտիկ) Սեփ» (Ն,
66) :

«Բարք ու վարքը զոց զիտէր ու բերնուց (բերանացի) կը լսէր»
(Ն, 107) :

«Տեղերքէն դէպի ծով կ'մագոշտիկ (թաւալզոր դառնալ) մը կը
կատարէր» (Ն, 200) :

«Մերկերեան քելխաղ (պար) էր» (ԱԱ, 102) :

«Ափափոյ (անխնամ, հապճեպով) պատրաստուած փայտէ
խարխուլ ցածիկ սեղան» (ԱԱ, 260) :

«Խօսք լսող (խօսք լսող) տղու մը պէս՝ հնազանդելով իրեն
ուղղրուած հրամաններուն» (ԱԱ, 377) :

«Տեսնել կարծեց պահժու (թաքնուած) հրապոյրներ, որոնք
առաջ խուսափած էին իրմէ» (ԱԱ, 401) :

Անկախ ասկէ, Երուսանի լեզուին մէջ կ'արելի է հանդիպել
շարք մը բառերու, որոնք զուտ արեւմտահայերէն գործածութիւն
ունին, եւ մինչեւ օրս ալ որպէս այդպիսին ճանչցուած են :

Բնական է այս երեւոյթը չի նշանակեր որ անոնք կը պատկա-
նին միայն արեւմտահայերէնին, ընդհակառակը՝ ըստ կարիքի կա-
րելի է անոնցմէ մաս մը գործածել նաեւ արեւելահայերէնի մէջ, ե-
րեւոյթ մը, որ բնաւ արտասովոր չէ, որովհետեւ վերջ Ի վերջոյ, հա-
յերէն լեզուն մէկ է, հակառակ իր ունեցած երկճիւղ հանգամանքին :

Այսպէս՝

«Քուրջներու մէջ պլլուած (փաթթուած) ողորմ զանգուած մըն էր» (Ն, 19) :

«Ոստրքներն (22) առանց դուրպայի» (Ն, 19) :

«Հիւծուած եւ անփայլ աշուրներ (23)» (Ն, 19) :

«Միտուրնիմ (24) զրին մաքառիլ այդ անճահ սէրին զէմ» (Ն, 78) :

«Արեւին հուսկողջունող շառայլներէն լուսեքանգուած (լոյսի գոյներով պատուած)» (ԱԱ, 23) :

«Եւտուանմբոյս (խուռն կերպով հաւաքուած) երամներ» (ԱԱ, 74) :

«Հոգասամտր (բոյսեր մաքրելու գործիք)» (ԱԱ, 219) :

«Այդ զեղեցիկ եղերագաւեշտր (եղերակատակերգութիւնը) խաղբութեամբ մը շփերջացնելու համար...» (ԱԱ, 316) :

«Օրոքցապալտ (պատտապալտ) որմերէն կախուած դիցարանական պատկերներ...» (ԱԱ, 361) :

«Անոնց յօնական, ըզձալառ (ըզձանքներով տոչորուող) նայուածքներուն թիրախը դառնալ» (ՀՈ, 6) :

Ե. ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Երուխանի ստեղծագործական լեզուին մէջ աչքառու տեղ կը դրաւ նորակերտ բառերու շերտը : Այս զծով ան կը հանդիսանայ արեւմտահայ գրական լեզուի ականաւոր բառակերտիչներէն մէկը : Լեզուի այս բնադաւառին մէջ Երուխան կը հանդիսանայ մեծ երախտաւոր մը, որուն բառակերտումի աշխատանքը կը թելադրուի ոչ միայն իր միտքերն ու զաղափարները ճշգրտօրէն պատկերելու մտահոգութենէն, այլ նաեւ հայերէն լեզուն հարստացնելու եւ պայծառացնելու նախանձախնդրութենէն :

Երուխանի բառակերտումի աշխատանքը նկատի առած, ու նաեւ մեկնակէտ ունենալով լեզուի մը զարգացման օրինաչափութիւնը, հարկ կ'ըլլայ նշել թէ Երուխանի նորակերտ բառերէն որոշ թիւ մը զատապարտուած է մնալու «Երուխանեան բառարանին» մէջ միայն, մինչ անդին, նորակերտ այդ բառերէն ոչ արհամարհելի թիւ մը կը

22. Այս եւ մնամ բառերը արեւմտահայերէնիմ փոխանցուած են միջին հայերէնէն : Եզակիմ է ստուի :

23. Եզակի՝ ալուի :

24. Եզակի՝ միտուի :

վլայելէ բոլոր իրաւունքները հայերէն լեզուին մէջ քաղաքացիութիւն ստանալու :

Ստորեւ յատկանշական օրինակներ Երուխանի նորակերտ բառերէն :

«Մարդուկը... վեր կ'առնէ իր գետնայած (զետնահայեացք) ականարկն ու կը նայի» (Ն, 21) :

«Իր անբջիւն աչքերովն անշուշտ սխրանք տեսնելով, իբր գեղեցիկադիտակէ (դեղեցիկ ցոյց տուող դիտակ) մը...» (Ն, 24) :

«Օրն օրին կենսավարութեան (կենցաղավարութեան) մէջ արդէն իսկ երջանիկ կը համարէ ինքզինքը» (Ն, 25) :

«Իր գորովացայտ (խանդով լեցուն) աշուրներն անոր ամենդ ու նրբազիծ դէմքին վրայ պաշտօնաց» (Ն, 28) :

«Կը քալէր մերթ կամաց, մերթ ընդոտտ, մերթ ընդվագ (շաղարով վազք)» (Ն, 28) :

«Պատկեր բիւրանայ (չատ հմայիչ)» (Ն, 30) :

«Փառիկայեղծ (փառիկութեամբ լեցուն) ու գորովազեղ սիրտ մը» (Ն, 34) :

«Վեր առաւ կապտամոյշ (25) աշուրներն ու փողոցին մէջ յածեց» (Ն, 36) :

«Հրաւիրեալներու ընտրեալ եւ փայլուն բազմութիւն մը գեղակահ սրահներուն մէջ լեցուած էր» (Ն, 39) :

«Աչացս առջեւ ունենալով անոր նախկին շնորհալի եւ խնձալից (ցնձալից) վիճակն» (Ն, 45) :

«Եւ կարծես մտաքափ (զգաստացած), եկաւ դարձեալ նստեցաւ իր անկիւնն» (Ն, 45) :

«Տափակ համբոյր մը կը փակցնէր վարդերանգ դէմքի մը վրայ» (Ն, 52) :

«Բերանարաց ու ապշարեկ (սպուշ կտրած) մտիկ կ'ընէր» (Ն, 54) :

«Իր բնական ապշութիւնը գերապշուրեան կը հասնէր» (Ն, 61) :

«Ձմեռը եկած էր իր սպիտակափառ ձիւնովը... ու իր մոլեգնապտոյտ քամիովը» (Ն, 70) :

«Իր այդ բիւրեղփնեան (բազմազոյն) վէտիտումներուն հետ շփելով տանելով անհուն խլացուցիչ խժտուք մը» (Ն, 75) :

«Իտալիա երթալ... իր ամենէն սաստկատեմչիկ (բուռն) իտիալն էր եղած» (Ն, 78) :

«Գլուխը ծոած անձրեւին ուժգնաբախ կայլակներուն տակ» (Ն, 84) :

«Սաստիկալագ անձրեւին տակ պիտի կթէր» (Ն, 85) :

«Բնաւ մտքէն չէր անցըներ արդեւիք ըլլալ անոր այդ երամագեղ (269 (Հաճոյալի) կենցաղին» (Ն, 103) :

«Կոչկոտոտ ոտքերն անցուցած էր լայն ծայրակոբ կձէնինները» (Ն, 106) :

«Իր քարիտեղներուն ամբողջ ցեղագրութիւնը (ազգագրութիւնը) ... դոց դիտէր» (Ն, 107) :

«Անկարելի էր ախորժագրգիտ սքանչացումով չդիտել փոքրիկ խեցդեփներուն...» (Ն, 107) :

«Ձուարթութեան և աշխոյժի խոռոնուրդ մը փքրփնագարդ» (Ն, 113) :

«Եւ այս ամէնը թանձր փոշիով շաղապատում (չողով պատուած)» (Ն, 116) :

«Քիչ մը հեռացած էին անկից, արգահատախառն (կարեկցասան) զգուանք մը զգալով...» (Ն, 117) :

«Ջրհանկրութեան ըզգագրգիտ արհեստին մէջ հինաւուրց փորձառուի հմտութիւնն ունենալ կը ցուցնէր» (Ն, 118) :

«Ատուրնէ մինչև Իրիկուն սալին վրայ կը ծեծէր ահագին ծանրածոյլ վայրղը» (Ն, 119) :

«Երանդիմագեղ (կոռնդով զեզուն) երիտասարդը երջանիկ կ'ապրէր» (Ն, 119) :

«Պատուհաններուն երկաթորմ (27) (երկաթէ ցանց) պիտի անցունէին» (Ն, 120) :

«Ջրհանն ուսին վրայ համբարձիկ... կատաղարար կը վազէր» (Ն, 122) :

«Մութի քիպայորդ (մառախուղով պատուած) ալիքներուն մէջ անհետ եղաւ» (Ն, 123) :

«Մկասու խեղախոլով (28) (խելագարուած) վազվոտել» (Ն, 123) :

«Հաղիւ հազ կարենալով տուն նետել իր յարատառան (միշտ տատանող) խոչոր իրանը» (Ն, 125) :

«Այդ կեանքին այլանդակութիւնները ժառանգած էր իրր հաճոյալի և հեշտապնդեցիկ (զեխ) բան մը» (Ն, 125) :

26 «Մինչև այդ երանագեղ օրն յուսահատ ապրած էր» (Ն, 112) :

27 «Երկաթորձի կը կոբնի, վար կը մայի» (Ն, 173) :

28 «Մամկամարդ ազիկը խելայեղիչ շլացում մը ունեցաւ» (Ն, 172) :

«Օր-օրի կը մեծնար, կը լայննար անոր օղիապարոյր (օղիով պարուրուած) ուղեղին մէջ» (Ն, 125) :

«Նորարժարժ սիրոյ քաղցր վայելումները շատ կարճ կ'երեւան» (Ն, 140) :

«Հերքելիսեան վեղ մը կը փակցունէր հուժկու ուսերուն, արտակարկառ (29) (դուրս ցցուած)» (Ն, 161) :

«Աչուրները սեւեռարիք (30) (սեւեռուն) եւ արիւնացայտ, վրաս բեւեռած էին...» (Ն, 165) :

«Նշմարելէ ետք իր շողածիր (շողով շրջապատուած) տունը, ըսաւ կնոջը...» (Ն, 168) :

«Գառնիկ բացաւ իր մեղկամոյշ (հետօրէն թուլցած) աչուրները...» (Ն, 173) :

«Անյոյս թեկերը կը ցանցնուէին հոս հոն... փնջիկ մըն ալ կ'լոր գգուահրապոյր ուսերուն վրայ» (Ն, 174) :

«Սմբատ անոր երեսը կը նայէր մոլորագին (չափազանց մոլորեալ) ակնարկով» (Ն, 176) :

«Ի՛նչ հոգեմաշ, կեմսակործան երազ» (Ն, 188) :

«Իր սրտացող հեկեկանքները խառնելով սեպտեմբերի անեղասայլ (դորաւոր ձայնով) քամիին» (Ն, 190) :

«Մարմարան կը փոռէր՝ մերթ մրրկածուփ, մերթ հայելացով (հայելիի նման ցոլացող)» (Ն, 197) :

«Իր արծաթաւունջ ծիծաղներովն ու չարածճի խօսուրոտուքներովը կը դրօսցունէր Յովակը» (Ն, 198) :

«Ամառուան հրաշունջ (կրակ ժայթքող) տաք մը կ'ընէր» (Ն, 206) :

«Կը մնար արեւին տակ, գետակին յետաշունջ (վերջին) մըր-մունջին դէմը» (Ն, 214) :

«Պարտէզին վամդակորմին (ցանկապատին) մօտ նստած՝ ընաւ աչքէ չէինք փակցնէր... անցնող դրօսասէրները» (Ն, 225) :

«Գարնան հելտագին արեւ մը կ'ոսկերանցէ համակ բնութիւնը» (Ն, 237) :

«Ստեղծավառ (ծիւղավառ) ջահեր» (Ն, 240) :

«Ջանդակատունը փայտէ աշտարակիկ մ'է քառակուսի, խոյ-յաճել տանիքով» (Ն, 241) :

«Սեղճ ապրած էր ու խեղճ ալ ապրեցուցած էր իր լքեալ ըն-

29. «Լայն պատշգամով մը արտակարկառ» (Ն, 167) :

30. «Սեւեռարիք ակնարկով կը շարունակէր դիտել մամլամարք ազդիկը» (Ն, 175) :

տանիքը, հետուն ծնելավայրի (ծննդավայրի) տրտում մենութեան մէջ» (Ն, 253) :

«Կը նկատենք ակնցիւ տարփավառ (կիրքով այրող) սիրաբ» (Ն, 258) :

«Պատուստ սղա, այդ ցոխապանձ (ճոխութեամբ դարդարուն սեղանին առջև երբեք չմտարեք իր լքուած անտերունջ կիճն ու հէք, անթի դաւակնեք» (Ն, 266) :

«Կ'երեքայ բոբենիի դիակնախոյզ (31) (դիակ փնտոող) վայրենի օրօրումովը» (Ն, 270) :

«Ընտնց թացութիւնը կը շօշափէր՝ իր վայրենի մարմնուն զգայազգոութիւն մը բաշխելով» (Ն, 272) :

«Աւելի մօտենալով աղջկան, աչքերը անյագ պաղտութեամբ մը ցոլարձակ» (Ն, 278) :

«Ելեկարսկանութեան տակ իր գլուխը մշտօրօք» (Ն, 283) :

«Քուցին կիսամուգ (աղօտ) լուսաւորութեանը մէջ ցցուեցաւ իր երկար ու աղուր հասակը» (Ն, 286) :

«Ետառախոյի (մացառանման) ալեխառն մօրուք» (Ն, 287) :

«Աշխէն, լսելարբաձ (խենթացած), բռնեց նամակը...» (Ն, 291) :

«Եկեղեցիին տւերակը դիտեցին յուսակտուր և և հոգիլկուած» (Ն, 317) :

«Ի՞նչ զօրութիւն մը նարտարապետած էր այդ չէնքը» (Ն, 318) :

«Երամախուփ ու օրհնեղութեանց մէջ, աչքիս առջևէն անցան... եղբայրներս ու քոյրերս» (Ն, 320) :

«Բուռն ու ամուտած (չտրամարանող) մարդ մըն էր» (Ն, 325) :

«Ընձնադայակամ (մեծամբա) էր անոր պէս և անկէց աւելի» (Ն, 331) :

«Պետեկութիւն... պատուելիադոշմ (յարգանք պարտադրող) հանգամանքն էր, որ զինքը մղած էր նետուիլ ասպարէզի մը մէջ» (Ն, 334) :

«Պատուելիութիւնը միայն կրնար արդարացնել այդ վայրենախոյի (անխնամ) պետուորութիւնը» (Ն, 334) :

«Յիսնամեկայ մարդ մըն էր... վշտայայտ աչուրներով» (Ն, 338) :

«... Որուն տակ սիրելիներու կմախաշար կարավաններ կը փտտէին որդնալից» (Ն, 341) :

«Գրպանի մէկ եղոտ տետրակէն քաղած էր այդ մետաղադրոյնը» (Ն, 344) :

«Ասիականացի (արեւելեան) երգի մը լալազին բեկորը կ'երկննար խաղաղութեան մէջ» (Ն, 377) :

«Մխթա դրած եմ շահատալ ամենէն դառնաբարբ (վշտալի) ցաւերուն իսկ» (Ն, 386) :

«Աչքին առջեւ դալով նորէն նազելալուք եւ դիւքելագեղ պարուհին, օղին մէջ երկարած մարմարակերպ բազուկներով» (Ն, 394) :

«Մեռելութեան համայնալուր զօղանջ մը կարծես տարածելով...» (Ն, 401) :

«Տխրահունչ վայոցը յիշեցնելով սղատեսիլ բուին» (Ն, 407) :

«Ողորմելի ակնոց մը ոսկրացից քիթին վրայ կը հանդէժ միշտ» (Ն, 408) :

«Ու կանթեղը խոյակերպ (անկաշկանդ) շարժումներէն հանդարտած...» (Ն, 412) :

«Հերթախու գլուխը բարձն ի վար ինկած էր հիմակ» (Ն, 412) :

«Վասպոյտ աչքերու այն խաթ աղուորութիւնը, որ նրբուկէ (32) (նորբ ճիւղով) ծաղիկ մը կը նմանի» (ԱԱ, 24) :

«Մեծակառայ (մեծ աղմուկով) խոյս կու տան երբ գայլերու ջուր մը հասնի իրենց գիշատած գիւղին վրայ» (ԱԱ, 25) :

«Բնութիւնը ջնարակելով իր հուսկաղջնի (հրատեղտի) շառայլներովը» (ԱԱ, 28) :

«Ցամկնաբմբռու (ցանկապատերու), պատերու տակէն կ'անցնէր զողի պէս» (ԱԱ, 37) :

«Ներկաները՝ այս պատգամորոտ (պերճախօս) աւետումին վրայ իրարու նայեցան» (ԱԱ, 48) :

«Երեւցաւ վերջապէս Պ. Կոստանեան սեւ զգեստներով, վայելչավար (բարեկիրթ)» (ԱԱ, 52) :

«Մրահը... ոլորտներուն մէջ ցնորաբեկ (ինքնակորոյս) մտիկ կ'ընէր» (ԱԱ, 53) :

«Իեռ այդքան զաւելտախառն տեսարանի հանդիպած չէր» (ԱԱ, 66) :

«Տիկին Մարկոսեան առանց իր ֆօլաժածիկ լրջութենէն մատ մը չեղելու, Թեթեւ խոնարհութեամբ մը պատասխանեց այդ յարգալից շարժումներուն» (ԱԱ, 71) :

«Կարկինն ու մեքրաչափ դործիքն իրենց պայմանադրական դերն խաղացին տղուն դանկին վրայ» (ԱԱ, 72) :

«Բայց այդ շուրթերը կծկումենք, բացյսփումենք ունէին» (ԱԱ, 122) :

«Իր տոբթորավայել հասակը կը զննէր» (ԱԱ, 134) :

«Անոր համոյապարգել, կենդանատու զննութիւններուն կամաւորագէտ դերի» (ԱԱ, 134) :

«Իր ամբողջ էութեան վրայէն նրբագայիկ (նուրբ տեսքով) ազնուականութեան մը շնորհը կը ցոլացնէ» (ԱԱ, 158) :

«Այտագնահակախ խուցին դուռը կը բացուէր եւ տոբթորը կ'երեւար» (ԱԱ, 171) :

«Սեւ ընթուինները անանկ գեղալացիկ վրձինումով մը կը կամարանային յօնքային կարկառին վրայ» (ԱԱ, 180) :

«Փայտորմ (փայտէ հիւսուած պատ) մը, որուն տախտակները ցուրտէն ու արեւէն դալարուեր ծոմակեր էին» (ԱԱ, 195) :

«Համբիկ պտորաստամբտ (արթնամբտ) պատասխան մը ունեցաւ» (ԱԱ, 211) :

«Հեզաշնչիկ հոյժ կը սրլուրլար ծառերուն մէջ» (ԱԱ, 214) :

«Հետզհետէ մեմասէր եղաւ» (ԱԱ, 215) :

Պարտէզը զրկուեցաւ անոր մանրահոգ խնամքէն» (ԱԱ, 218) :

«Իր նրբածոյլ մոմեղէն մատուրներովը սկսաւ թղթատել զայն» (ԱԱ, 262) :

«Իր... ըղձացած էակին հետ այդպէս առանձնափակ» (ԱԱ, 264) :

«Իր շուրջը պտրտող ամիրայածիմ էակներուն հաւասարելու փորձառութիւնը ունեցաւ» (ԱԱ, 268) :

«Մշտամնաց (մնայուն) յաճախորդ էր» (ԱԱ, 271) :

«Փոքր արարական աստիճանադարակի մը վրայէն կ'ելլար...» (ԱԱ, 287) :

«Գաղտնի հառաչանքներ կը խեղդէին հէք կնոջ լայնալսարիսխ կուրծքը» (ԱԱ, 287) :

«Համբիկ պուրակին բարձրերը ելաւ, կառանցիկ (ուրկէ կառքը կ'անցնի) արահետին այնքան մօտ» (ԱԱ, 306) :

«Իր փրփրազեղ իզականութիւնը՝ ամիրայածին շարուոր արիփներու եւ կիրքերու յագեցումին ծառայեցուցեր էր» (ԱԱ, 320) :

«Նդիբալսադի մը յստակ ու բնական հոլովումը» (ԱԱ, 351) :

«Աղջկան գեղադալմուկ ձայնին ելեւէջները թրթռացին նորէն» (ԱԱ, 376) :

«Իսկոյն զնաց անձնատուր ըլլալու փարիզուհիին ինքնակարկառ (ինքնամատոյց) շնորհներուն» (ԱԱ, 401) :

«Անիկա իր զպարանքներուն ծարաւակէզ պահանջներուն յանձնեց ինքզինքը» (ԱԱ, 401) :

«Անոր անբասհեաց խոկանքը բնդմիջելուն կը զղջար հիմա» (ՀՈ, 4) :

«Մարմինի արձանակերտային կառուցուածք» (ՀՈ, 8) :

«Համբիշին հատիկներն դարձուց իր անարին եւ քուլամաշի մատուրներուն մէջ» (ՀՈ, 12) :

«Երկնցաւ օրբաքոռին վրայ» (ՀՈ, 17) :

«Անոր թաքուն եւ բուռն խռովը դիտելով ամերկիւսն (աներկիւղ)» (ՀՈ, 17) :

«Մայրը հոգեզմին ինչպէս բոլոր մայրերը, կը դիտէր...» (ՀՈ, 42) :

«Պատասխանեց Մալլին ակնարկը գետնաւեւեռ» (ՀՈ, 35) :

«Բառին մէջ ղնելով իր բոլոր էութիւնը, ընկերացած աշքերու երախտայտ սեւեռանքի մը» (ՀՈ, 59) :

Երուսան դրական ասպարէզ իջաւ ԺԹ. դարու վերջին տասնամեակին, այն ժամանակ՝ երբ Օսմանեան Կայսրութեան վրայ կուտակուած էին մոայլ ամպեր, հալածանքներն ու դրաքննական սեղմումները հասած էին իրենց դաղաթնակէտին : Անկասկած, այս իրողութեամբ պէտք է բացատրել նաեւ իր ստեղծագործական ճիգերուն սահմանափակուածութիւնը :

Այսուհանդերձ, ան եղաւ արեւմտահայ իրապաշտ նորավէպը, պատմուածքն ու վէպը հաստատուն հիմերու վրայ զնոզներէն մէկը, ինչպէս նաեւ՝ արեւմտահայ դրական լեզուի ցայտուն կերտիչներէն, որ նոր որակի ու մակարդակի բարձրացուց զայն : Երուսանի ստեղծագործական լեզուն պէտք է համարել արեւմտահայ դրական լեզուի զարգացման կարեւոր հանգրուաններէն մէկը :

THE WORD FORMATIONS OF YEROUKHAN'S LANGUAGE

BARUYR AGBASHIAN

(Summary)

Yeroukhan (1870-1915), the well known Armenian short story writer and novelist, equally illustrates himself as one of the fundamental reformers of western Armenian literary language.

The article studies Yeroukhan's lexicon, taking into consideration specially the worn out words in his vocabulary and their meaning, old Armenian (grabar) elements, dialectal aspects, rarely used words and the new words coined and constructed by him.